

Araştırma Makalesi/Research Article

MUSTAFA KUTLU'NUN HİKÂYELERİNDE ÜSKÜDAR*

Üsküdar in Mustafa Kutlu's Stories

Dr. Öğr. Üyesi Fikri KULA

Aksaray Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
fkula32@gmail.com
Aksaray/TÜRKİYE
ORCID

Geliş Tarihi / Received Date: 06.07.2025
Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.10.2025
Yayın Tarihi / Published Date: 25.10.2025

Atıf/Citation

Kula, Fikri. "Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Üsküdar". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* 11/23 (Güz 2025), 437-453.

10.28981/hikmet.1735997

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kör Hakem

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Benzerlik Taraması:

Bu makale turnitin programında taranmıştır.

Etik beyan:

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

* Bu makale, 13-15 Ekim 2023 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen 12. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu'nda sunulan "Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Üsküdar" başlıklı bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş hâlidir.

ÖZ

Çağdaş Türk edebiyatının önemli isimlerinden Mustafa Kutlu, Türk toplumunun meseleleri üzerine düşünüp çözüm önerileri sunan bir sanatkârdır. Uzun yıllardır yaptığı gözlemler ve yaşadığı deneyimlerle Türkiye'nin göç sonrası toplumsal değişim sürecine ve beraberinde getirdiği sonuçlara İstanbul özelinde mercek tutar. Birçok deneme ve köşe yazısında değindiği sosyal değişim meselesini, hikâyelerinin temel izleği olarak okuyucunun dikkatine sunar. Hikâyelerinde değişen zaman, mekân, insan ve kültürle birlikte geçirilen dönüşüm ve girilen yeni arayışları ironik bir dille eleştirir. İstanbul özelinde, şehrin günümüzdeki görünümüyle ile göç öncesi yaşantısını mukayeseli olarak yansıtır. İstanbul'u işlediği bazı hikâyelerde Üsküdar da kimi yerde metnin kurgusunda önemli bir mekân olarak yer alırken kimisinde de ismen geçer. Bu hikâyelerde Üsküdar'ın geleneksel mahalle yaşantısının muhafaza edilme düşüncesine ve Üsküdar'ın değişime nasıl direndiğine dikkat çeker. Onun birçok hikâyesinde Üsküdar, insanın gönlünü ferahlatan havası ve tabii güzelliklerinin yanı sıra bünyesindeki tarihî ve kültürel mirasları, dinî ve mimarî yapıları ile akseder. Bu makalede, Üsküdar'ın Mustafa Kutlu'nun hikâyelerine yansımaları bir bütün hâlinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kutlu, hikâye, İstanbul, Üsküdar.

ABSTRACT

Mustafa Kutlu, one of the important names of contemporary Turkish literature, is an artist who thinks about the problems of Turkish society and offers solutions. With his observations and experiences over the years, he focuses on the social change process of Turkey after migration and the consequences it brought, with a special focus on Istanbul. He presents the issue of social change, which he touches upon in many of his essays and columns, to the attention of the reader as the basic theme of his stories. In his stories, he criticizes the transformation and new quests that occur with changing time, place, people and culture, with an ironic language. In the case of Istanbul, it reflects the city's current appearance and its pre-migration life in a comparative manner. In some of his stories about Istanbul, Üsküdar is sometimes an important location in the text's structure, while in others it is mentioned by name. In these stories, he draws attention to the idea of preserving the traditional neighborhood life of Üsküdar and how Üsküdar resists change. In many of his stories, Üsküdar is reflected not only with its refreshing atmosphere and natural beauties, but also with its historical and cultural heritage, religious and architectural structures. In this article, the reflections of Üsküdar on Mustafa Kutlu's stories will be examined as a whole.

Keywords: Mustafa Kutlu, story, İstanbul, Üsküdar.

Giriş

Osmanlı Devleti’nin İstanbul’u fethetmesinden sonra şehirde başlayan imar ve iskân faaliyetleri doğrultusunda İstanbul’dan yaklaşık yüz yıl önce fethedilen Üsküdar da İstanbul ile beraber yeniden inşa edilir. Şehirleşme çalışmalarının ilerlemesiyle sosyal hayat canlanarak tüm İstanbul’da olduğu gibi Üsküdar’da da zamanla kültür ve sanat mahfilleri oluşur. Üsküdar’da şehircilik faaliyetleriyle sosyal hayatın canlanması arasında bağ vardır (Kahraman, 2003, 12). Kültür sanat hareketlerinin yaygınlaşması edebiyata da etki eder. XVI. yüzyıldan itibaren Üsküdar, klasik Türk edebiyatında birçok şairin şiirinde, Türk halk edebiyatı ürünlerinden olan çok sayıda türküde ve geleneksel tiyatro oyunlarında, başta tabiatının güzelliği olmak üzere çeşitli hususiyetleriyle yer alır.

Yenileşme dönemi Türk edebiyatında da Üsküdar’ın edebiyata yansımaları artarak devam eder. Özellikle Çamlıca, tabii güzelliği, havası ve suyuyla eserleri “renklendiren” (Koç, 1999, 145) önemli mekânlardandır. Üsküdar, Tanzimat sonrası şiirde Abdülhak Hâmid, Yahya Kemal, Orhon Seyfi Orhon, Hasan İzzettin Dinamo, Metin Eloğlu başta olmak üzere birçok şairin mısralarını süsler. Tabiatı, tarihî ve manevî yönü, şehircilik anlayışı ve mimarîsi, aşk mekânı oluşu, gündelik ve sosyal yaşantısı gibi çeşitli kimlikleriyle Üsküdar, Türk romanında Ahmet Midhat, Namık Kemal, Recaizade Ekrem, Halide Edip Adivar, Hâlid Ziya Uşaklıgil, Peyami Safa, Reşat Nuri Güntekin, Orhan Seyfi Orhon, Abdülhak Şinasi Hisar, Ahmet Hamdi Tanpınar başta olmak üzere çok sayıda yazarın eserlerinde işlenir. Şiir ve romanın yanı sıra sanatkarların Üsküdar’a dair yaşamışlıklarını ve düşüncelerini yazdıkları deneme ve hâtıra eserleri hem geçmişin Üsküdar’ını yansıtırken hem de günümüzle mukayesesine olanak tanır. Abdülhak Şinasi Hisar, Ruşen Eşref Ünaydın, Ahmet Hamdi Tanpınar, Burhan Felek, Sâmîha Ayverdi, Ahmet Yüksel Özemre gibi isimlerin metinlerine Üsküdar’ın nostaljik yanı akseder.

Türk edebiyatının hemen her türünde olduğu gibi Türk hikâyesinde de Üsküdar, zengin çeşitliliğiyle ve farklı bakış açılarıyla anlatılır. Ahmet Midhat, Samipaşazade Sezai, Halide Edip Adivar, Hâlid Ziya Uşaklıgil, Memduh Şevket Esenal, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Sait Faik Abasıyanık, Sevim Burak, Muhtar Tevfikoğlu ve Âlim Kahraman gibi hikâyecilerin eserlerinde Üsküdar’ın hemen her yönü birçok farklı üslupla anlatılır.¹ Çağdaş Türk hikâyeciliğinin önemli ismi Mustafa Kutlu da eserlerinde Üsküdar’a geniş yer veren yazarlardandır.

Sanatı “kâinatın âhengine katılmak” (Kutlu, 2021, 116) olarak niteleyen Mustafa Kutlu; resim, şiir, deneme, senaryo, gezi yazısı, hikâye gibi sanatın farklı alanlarında ve edebî türlerinde elli yılı aşkın süredir verdiği eserlerle kâinatın ahengine katılmaya ve sanatını takip edenlere aktarmaya devam etmektedir. Sanatının temeli Şark-İslâm kültürüne dayanan Kutlu, Nurettin Topçu’nun takipçisi olarak siyaset, tabiat, Anadolu romantizmi, gelenekle modernizmin karşıtlığı gibi düşünce temelli Hareket ekolünün sanat alanındaki temsilcisi olmuştur (Tosun, 2004, 22-23). Mustafa Kutlu, farklı alan

¹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Fikri Kula, “Türk Edebiyatında Üsküdar”, *Altın Şehrin Romanı: Türk Romanında Üsküdar (1871-1950)*, İstanbul: DBY Yayınları, 2022, s. 20-34.

ve türlerde eserler verse de yayımladığı yaklaşık otuz hikâye kitabıyla Türk edebiyatında daha çok hikâyeci kimliğiyle ön plandadır. *Ortadaki Adam* (1970) adlı ilk hikâye kitabından *Sevincini Bulmak* (2018) isimli yayımlanan son hikâye kitabına kadar hemen bütün hikâyelerinde köyden kente göç ve buna bağlı yabancılaştırma, modernleşme adı altında tabiatın tahribi ve çarpık şehirleşme ile bunların doğurduğu toplumsal değişme temel izlek olarak yer alır. Hikâyeci, İslâmî bir bakış açısıyla, gelenekle modern bir potada erittiği hikâyelerinde “tüm safiyetiyle taşradan kente bakmıştır.” (Tonga, 2005, 22). Hikâyelerde taşradan kente göç eden kişilerin yaşadığı yabancılaştırma, giriştikleri uyum çabaları ve göçle beraber oluşan yeni demografik durum medeniyet merkezli ele alındığından “Kutlu’nun mekânları en az hikâyelerindeki kişiler kadar önemlidir.” (Cömert, 2018, 586). Bazı hikâyelerinde ise İstanbul’un farklı hususiyetlerine yapılan vurgularla şehir, metinde yer yer kişilerden ve olaylardan daha fazla ön plana çıkarılır, bu metinler birçok gezi yazısı ve denemeleriyle desteklenerek dikkatlice okunduğunda onda mekânın “varoluş koşullarından birisi” (Yıldırım, 2007, 307) olduğu anlaşılır. Bu bağlamda yazarın hikâyelerindeki en önemli mekânlardan biri İstanbul’dur. İstanbul’un işlendiği bazı hikâyelerde Üsküdar da kimi yerde metnin kurgusunda önemli bir mekân olarak yer alırken kimisinde de ismen telaffuz edilir. Özellikle *Sevincini Bulmak* başta olmak üzere, *Yoksulluk İçimizde*, *Nur*, *Huzursuz Bacak*, *Tahir Sami Bey’in Özel Hayatı*, *Arkakapak Yazıları*, *Mavi Kuş*, *Uzun Hikâye*, *Tarla Kuşunun Sesi*, *Kapıları Açmak*, *Ya Tahammül Ya Sefer*, *Tufandan Önce*, *Tirende Bir Keman* hikâyelerinde Üsküdar çeşitli yönleriyle işlenir.

1. Değişim ve Arayış Mekânı Üsküdar

Türkiye’de çok partili hayata geçiş süreci denemeleri nihayetinde 1950’de Demokrat Parti iktidara gelir. Yeni hükûmet birçok alanda yatırım ve atılımlar gerçekleştirir. Bunların en dikkat çekicisi ise şehircilik alanında olur. Şehirlerde, özellikle de İstanbul’da başlayan imar faaliyetlerinin yanı sıra sanayi yatırımları da işçi gücü açığını doğurur. Taşrada tarım arazilerinin yetersizliği, nüfusa oranla imkânların kıtlığı gibi sebeplerle halkın yeni geçim arayışlarına girmesi, Anadolu’dan İstanbul’a yoğun bir göç dalgasının başlamasına neden olur. “Şehirlerin imkânlarla dolu kışkırtıcı havası köylünün hizmet alamaması (eğitim-sağlık-iletişim-ulaşım), geçim zorluğu, tarımın ihmali, bürokrasinin, hizmet sektörünün alabildiğine genişlemesi, hantal devlet, montaj sanayi köyden kente göçü hızlandırdı.” (Kutlu, 2021, 136). Tarih boyunca göç alan İstanbul’a yapılan bu plansız göç, şehirde büyük bir değişim ve dönüşümü beraberinde getirir. İstanbul’un hemen her bölgesine olduğu gibi Üsküdar da 1950’li yıllardaki göçten etkilenmiş ve nüfusu bu dönemden itibaren ciddi artış göstermiştir (Murat, 2007, 355). İstanbul’da yaşanan köklü değişim o yıllardan günümüze artarak devam etmiş ve bu durum İstanbul’u İstanbul yapan değerlerin geri dönülemez şekilde kaybolmasına neden olduğu düşüncesiyle büyük eleştirilere neden olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Mustafa Kutlu da köyden kente göçü bir medeniyet meselesi etrafında, göç öncesi ve sonrasını insan merkezli olarak ortaya koyar (Coşkun, 2010, 404).

Mustafa Kutlu, Türk toplumunun meseleleri üzerine düşünen ve kalem oynatan bir sanatkârdır. Türkiye’nin değişen değer yargılarını, gelenekten kopuşunun sonucu olarak ortaya çıkan yeni yaşam tarzını uzun yıllardır çeşitli

bakış açılarıyla, eleştirel tavırla konu edinir. Gerçekleşen toplumsal değişimin doğurduğu sonuçlara İstanbul özelinde mercek tutar. “Öteden beri Türkiye’de gördüğüm *toplumsal değişim* İstanbul ölçeğinde ilgi odağını oluşturuyor. İstanbul Türkiye’de yaşanan değişimi bütün çıplaklığı ile gözler önüne seriyor.” (Kutlu, 2022, 6). Düşünce yazılarında üzerinde durduğu değişim, dönüşüm ve yeni arayışları kurgusal metinler olan hikâyelerinde de yalın, ironik ve çarpıcı bir dille okuyucusuna aktarır. Necati Tonga’ya göre de Kutlu hikâyeciliğinde akla ilk gelen kavram “değişme” (Tonga, 2005, 19) olup bu kavram yazarın hikâyelerini çözümlemeye anahtar görevi görür. Kutlu’nun hikâyelerinde değişen zaman, mekân, insan ve kültürle birlikte geçirilen dönüşüm ve girilen yeni arayışlar kimi zaman doğrudan kimi zaman da birçok farklı hikâye kişinin ağzından, satır aralarında ironik bir dille eleştirilir. Bu eleştirilerde bazen de anlatıcı olarak Kutlu’nun yükselen sesi duyulur.

Kutlu, “Hayal Şehrin Hayalet Sahipleri” başlıklı yazısında, İstanbul’un tarih boyunca göç alan bir şehir olduğunu, “İmparatorluk Başkenti” İstanbul’un, göç eden kişileri yıllarca kendi potasında yoğurarak ahenkli bir bütün oluşturduğunu, başkent ile taşra arasında dünya görüşü ve kültür açısından büyük farklar olmadığını ifade eder. Modern şehircilik kisvesiyle Pera tarafında yükselen apartmanların zamanla bütün İstanbul’u sarmasıyla eski mahalle yaşayışı ile âdet ve kültürlerin değiştiğini vurgular. Yaşanan değişimle birlikte taşraya ve taşradan şehre gelenlere bakışın olumsuz yöne evrildiğini belirtir. Bu görüşlerden hareketle Kutlu, İstanbul’un şehirleşmesindeki değişim ve bozulmanın, çarpıklığın “taşradan gelenler tarafından değil, burada oturup kentin rantını yiyenler tarafından başlatıldığı[nı]” (Kutlu, 2010, 80) savunur. Şehrin yenileşip değişmesinde, yanlış imar ve yapılaşmasında müsebbibin taşralılar değil, şehrin “hayalet sahipleri” olduğunu ifade eder. Bir başka yazısında da İstanbul’da şehirleşmenin âdeta “rant ekonomisi[ne]” (Kutlu, 2021, 137) çevrildiğine dikkat çeker.

Mustafa Kutlu’nun bazı hikâyelerinde Üsküdar, tüm İstanbul’un olduğu gibi, toplumun değişen dünya görüşünün tezahürü olarak yaşadığı çevreyi de yeni anlayışına göre kurguladığı bir mekân olarak yer alır. Değişen insan yeni arayışlara girerek çevresini de değiştirip dönüştürür. Her arayış bir değişimi, her değişim de yeni arayışları doğurur. Kutlu’nun hikâyelerinde insan, arayışlar ve değişimler döngüsü içinde anlatılır.

Sevincini Bulmak adlı hikâye kitabında “gurbetçilik” olgusu işlenir. Anadolu’nun belli kısımlarının kurak ve verime elverişli olmadığı ifade edildikten sonra yüzyıllardır ekilen verimli toprakların da nüfus artışıyla beraber insanları geçindiremez duruma geldiği vurgulanır. Zamanla nüfusun artmasıyla evini geçindiremeyen erkeklerin rızkını gurbette aramaya niyetlenmesiyle “gurbetçilik” denen şeyin başladığı anlatılır (Kutlu, 2020a, 38). Aslen Arapkirli olan Sefer de rızık derdiyle kışları İstanbul-Sultanhamam’da çalışıp bahar gelince de köyüne döner. Sefer bir gün İstanbul’da asker arkadaşı Çetin ile karşılaşır. Çetin, Üsküdar’da toptan baharat işi yapmaktadır ve yoğun ısrarla Sefer’i kendine ortak eder. İşleri iyi gidip epey para biriktirdikten sonra Sefer İstanbul’a yerleşmeyi düşünür. Üsküdar çarşı esnafının yardımıyla Fıstıkağacı’nda, iki katlı, ahşap ve bahçeli

bir ev bulup alır. Sefer işe devam ederken Çetin ise dükkâna uğramaz olur. Bir müddet sonra gelip dükkândaki yarı hissesini Sefer’e devrederek ortadan kaybolur. Sefer de toptancılığı bırakarak Üsküdar çarşı içinde bir baharatçı dükkânı açar.

Eserde yer yer Anadolu’dan İstanbul’a göçün doğurduğu olumsuz sonuçlar işlenir. Anadolu’dan kopup gelen insan selinin şehirdeki ahengi yavaş yavaş bozduğu belirtilir. Çünkü “[g]öç beraberinde mekânsal bir değişim getirirken, aynı zamanda insanların sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik yaşamlarında da önemli farklılıklara yol açar.” (Bal, 2006, 85). Eski insanların kanaatkârlığına karşın onların çocuk ve torunlarının ahşap ve bahçeli evleri “insafsız” müteahhitlere, “yağmayı, yıkmayı modernlik sanan belediyelere”, imar “yolsuzluklarına” âdeta yem ettiğinden dert yanılır. Ahşap yapıların yıkılarak yerlerine apartman dikilmesi, sokakların otomobil hâkimiyetine terk edilmesi eleştirilir. Baharatçı Sefer Efendi ailesinin âdeta direnircesine “Fıstıkağacı’nın son bahçeli ve ahşap evlerinden biri olan” yuvalarında yaşamaya devam ettikleri vurgulanır (Kutlu, 2020a, 50). Apartmanlarda yaşamaya başlayan komşuların bunaldıkları zamanlarda Zeynep’in bahçesine, sofrasına koştukları ifade edilir.

Fıstıkağacı’nda gün geçtikçe ahşap binaların yerini apartmanlar alır. Bundan dolayı mahremiyet kaybolur. Harun’un vefatından sonra ev için sürekli müteahhitler gelir. Oğlu Bilal’in de ısrarı sonucu, arsanın bir kısmının bahçe olarak kalması şartıyla Kevser razı olur ve ahşap bina yerine Harun Apartmanı dikilir. Evlenen Lamia ile Fikret İstanbul’a tayin olup o apartmana yerleşir ve kızları Sevim ile Suna Fıstıkağacı’nda doğup büyür. Fikret’in yardımıyla bahçenin düzeni sürer. Suna, bu bahçede çocukluğunu geçirir. Suna’nın kişiliğinin oluşmasında çocukken burada yaşadıkları büyük önem arz eder: “[B]u ailenin, Fıstıkağacı’ndaki, küçük bahçemizin; babamın türküleri, annemin şarkıları, ninemin ilahileri, okuduğum kitaplar, hayaller ve hatıraların beni yoğurduğunu söyleyebilirim.” (Kutlu, 2020a, 84).

Akademisyen olan Suna ile Ali bir Tanpınar sempozyumunda tanışır. Suna’nın sunduğu “Tanpınar ve Şehir” başlıklı bildiriye beğenen Ali, Suna’nın yanına giderek onunla tanışmak ister. Tanışıp anlaşıp çift bir süre sonra evlenir. Suna ile Ali evleneli üç yıl olmasına rağmen çocukları olmaz. Suna bu mesele üzerine çok düşünür. Psikolog Ali’nin Bağdat Caddesi’ndeki kliniğine gelenlerin profilleri, aile ve arkadaş çevresinin yaşantısı İslâmî ölçülere uygun değildir. Ali, dinî bir yaşam sürmek istemesine rağmen Suna’nın da ısrar ettiği iş yerinden ve çevresinden kopamaz. Bu gibi nedenlerle Suna ile Ali’nin tartışmaları çoğalır ve Ali artık eve gelmez. Suna ayrılık kararı alır, bunu ailesine açıklamak için Fıstıkağacı’na gider. Suna’nın ruh hâli mekânı algılayışını da etkiler, bunalımlı hâlimden dolayı çok sevdiği Fıstıkağacı’nda bile kendisini iyi hissetmez. İstanbul’dan ayrılmak isteyen Suna, Çamlıca’daki eve gidip eşyalarını da alarak oradaki hayatına veda eder. Radikal bir kararla Taşoluk Köyü’ne yerleşir. Suna’nın hikâyesinin sonunda köye yerleşmesi Kutlu’nun “toprağa dönüş” felsefesiyle bağlantılıdır. Kutlu’ya göre insan ancak Allah’ın belirlediği kanunlar olan “hududullah” sınırları içerisinde fitratına uygun ve huzurlu yaşayabilir, bu da insan nefsinin azmanlaştığı şehirlerden uzaklaşıp kalbin sesini dinleyerek “toprağa dönüş” ile mümkündür (Kutlu, 2020b).

Yazarın *Yoksulluk İçimizde* adlı hikâyesi, “Bir aşk hikâyesi çerçevesinde, yaşadığımız hayata, kültür değişmesine, eşyaya İslâmî bir yorum getirmeye çalıştığı” (Tonga, 2005, 17) eserdir. Hikâyede Süheylâ ile Engin aynı iş yerinde çalışmakta olup birbirlerini sevmektedir. Süheylâ, Engin’i evine davet edip annesiyle de tanıştırır. Yoksul bir ailede büyüyen Engin’i zengin olma hırsı bürür. Bu hırsı dolayısıyla zengin bir iş adamının kızıyla yakınlık kurar. Süheylâ, bir gün Engin’in bu kızla nişanlandığı haberini alınca hayal kırıklığına uğrar. Akşamüstü işten çıkıp eve dönerken, âdeta kendinden geçmiş bir şekilde vapurdan Üsküdar meydanına iner. Valide Camii’nden gelen ses ile beraber durup ezana kulak verir: “Engin’in nişanlandığı haberini aldığı o bozbulanık güne dönmüştü. Yollardan nasıl geçtiğini bilmeden sürüklenip, turnikelerden vapurlardan atlayıp Üsküdar meydanına indiği güne. Valde camisinin önünde durmuştu yine. Tam bunun gibi, böylesine bir ses. Çağırان bir ses. Bir parıltı dolaştı gözlerinde. Döndü.” (Kutlu, 2020c, 31).

Süheylâ, ezanda geçen “Hayyalel felâh” ifadesinin ne olduğunu anlamaya çalışır, sorup “haydi kurtuluşa” manasına geldiğini öğrenir. Süheylâ’nın, Engin’in nişanlanma haberini aldığı gün ezana kulak verip duyduğu kelimenin kurtuluş manasına geldiğini öğrenmesi arasında bir bağ vardır. Süheylâ’nın duyduğu sesle huzura kavuşup âdeta kuş gibi hafiflemiş olduğunun belirtilmesi, yaşayacağı değişimin yansıtılmasında öneme sahiptir. Duyduğu ezan sesiyle içinde yeni bir arayış ve değişimin kıvılcımı alevlenen Süheylâ, o andan sonra önemli kararlar alır. İş yerinden ayrılıp iç dünyasına yönelmeyi seçen Süheylâ, büyük bir değişim geçirip kendi ifadesiyle “Müslüman” olur. Üsküdar, Süheylâ’nın içine değişim tohumlarının ekildiği mekân olarak önemlidir. Süheylâ “mekân olarak İstanbul’un yabancılaşmaya karşı en fazla direnç göstermiş semtlerinden birisi olan Üsküdar’da yaşamaktadır. Üsküdar, içten olduğu kadar dış yüzüyle de *müslümanlığı* en fazla koruyabilen bir mekândır. Süheyla böyle bir semtte, ahşap bir evde, en azından Kur’an okumasını bilen ve namazını kılan dul annesiyle beraber hayatını sürdürmektedir.” (Kahraman, 2015, 268-269).

Engin, yıllar sonra Şükran’ın düğününde Süheylâ’yı tekrar görüp ondaki değişimi fark ederek Süheylâ’nın kendisine söylediği sözler üzerine düşünür. Süheylâ’nın geçirdiği değişimden etkilenerken onun da içinde bir kıvılcım oluşur. Yaşadığı hayattan uzaklaşarak memleketine gider. Burada içindeki yoksulluğu keşfedip bir değişim yaşar. Engin’in şehir hayatında bulamadığına memleketinde ulaşması dikkat çekicidir. Zenginlik ve mal mülk hırsıyla şehirde, dışa dönük bir yaşam sürerken elde edemediğini, doğal ve fitrata daha uygun bir hayatın sürdüğü köy yaşamında bulması Kutlu’nun medeniyet meselesine bakışıyla ilişkilidir: “Medeniyetimizi oluşturan manevi dinamiklerin dışa dönük, zahiri bir zenginlik ve genişlemeyi değil; içedönük bir derinlik ve yüceliği hedef aldığını biliyoruz.” (Kutlu, 2010, 15).

İçe dönüş ile yenilenen Engin, Süheylâ’nın yanına gitmek ister. İstanbul’a gidip Üsküdar’daki eve ulaştığında Münire Hanım ile Süheylâ’nın oradan taşınmış olduğunu öğrenir. Süheylâ’yı aramaya devam eder.

Kutlu’nun *Huzursuz Bacak* isimli hikâye kitabında yurt dışında gördüğü eğitimden sonra yurda dönen Ömer Faruk, gözlemlediği toplumsal değişme üzerine çeşitli görüşlerde bulunur. Bu bölümde Ömer Faruk’un Kutlu’nun sözcülüğünü yaptığını söylemek mümkündür. Ömer Faruk,

İstanbul'daki farklılaşmayı geçmişle mukayeseli olarak ifade eder. Özellikle Yahya Kemal'in Türk İstanbul düşüncesinin şehirleşmeye yansımalarını kendi yaşadığı dönem ile kıyaslar. Eserde Ömer Faruk'un ağzından, Mustafa Kutlu'nun toplumsal değişimin sonucu olarak şehircilik anlayışındaki dönüşüme ve farklılaşan İstanbul'a yönelik eleştirileri dile getirilir.

Hikâyenin "İstanbul Biter Mi?" başlıklı bölümünde, Ömer Faruk bir gün Salacak kıyısında kahvehanede otururken karşı kıyıyı, İstanbul'u temaşa eder. Manzara karşısında düşüncelere dalan Ömer Faruk, Türk İstanbul'un ne olduğuna dair fikirler öne sürer. Bu bölümde Yahya Kemal'in görüşlerinden alıntılarla vatan ve medeniyete dair yorumlarda bulunulup "Şehirlerin silüeti onun hangi esasa, fikre, inanca, güce, medeniyet ve estetiğe mensup olduğunu ortaya koyar" (Kutlu, 2020d, 118) ifadeleri kullanılarak şehirlerle medeniyetlerin organik bağına vurgu yapılır.

Salacak kıyısında etrafı temaşa eden Ömer Faruk, Kız Kulesi'nin ruhunda uyandırdığı çağrışımları şairane bir biçimde ifade eder. Kız Kulesi'ni âdeta Boğaz'da salınan bir geline benzeterek umutsuz bir sevdanın rüzgârı ile kendisini orada bulmuş olabileceğini söyler. Ömer Faruk'un Kız Kulesi hakkındaki şu düşüncelerinin, kulenin efsanelerle örülü yapısını vurguladığı söylenebilir: "Bir ara gözlerim Kızkulesi'ne takıldı. Onu hep Boğaz'ın firuze sularında salınan gizemli bir geline benzetmişimdir. Hangi umutsuz sevdanın rüzgârı ile kendini denize atmış, suya seccade salan dervişler gibi dalgalar üzerinde yürümeye başlamıştır." (Kutlu, 2020d, 118).

Zihninde kurduğu Kız Kulesi'nin mistik yapısıyla gerçeklerin büyük bir tezat içermesinden yakınan Ömer Faruk, İstanbul'un "taşı toprağı altın" düşüncesiyle her şeyin maddiyatla ölçülmesini eleştirir. Maddiyatçı anlayış neticesinde Kız Kulesi'nin de yeniden düzenlenip işletmeye açılmasıyla masumiyetini kaybettiğini vurgular. Kutlu'nun hikâyesinin bu bölümünde tarihî ve kültürel bir miras olan Kız Kulesi'nin rant uğruna geçirdiği değişim ve dönüşümün müsebbipleri eleştirilir.

Kutlu'nun *Tahir Sami Bey'in Özel Hayatı* (Kutlu, 2020e) adlı eserinde, Sami Bey'in aslen Eğin/Kemaliyeli olduğundan bahsedilir ve Eğin özelinde İstanbul ve taşranın mimarî anlayışının gelenekselden moderne geçişindeki farklılaşmalar vurgulanır. Osmanlı zamanında şehirleşmenin bölgelerin topografik, coğrafi, iklim ve malzeme özelliklerine göre tabiatla uyum içinde olduğu aktarılır. Geleneksel mimarîde Eğin'de ahşap malzemelerden yapılan evlerin benzerlerinin İstanbul'da Erenköy, Beylerbeyi, Boğaz'da görülebileceği anlatılır. Hikâyenin bu bölümünde geleneksel mimarî ve şehirleşme anlayışındaki ahenkli bütüne dikkat çekilerek modern dönemde gelenekten kopuşun mekân bağlamındaki yansımaları, yaşanan değişimin yanlış ve aksayan yönleri gözler önüne serilir.

Tahir Sami Bey, uzun yıllar boyunca gazete arşivlerini tarayarak köy ve köylüye dair araştırmalar yapar, dergi çıkarıp Türk köyü kütüphanesi kurmak ister. Eserde adı verilmeyen devlet dairesinin müdürü ise Tahir Sami'nin giriştiği bu çabayı takdir etmekle birlikte onun köylüleri için yaptığı en büyük iş, Çengelköy sırtlarında ayarladığı arsalarla köylülerinin mahalle inşa etmesini sağlamaktır. Eserin bu kısmında müdür ile Tahir Sami özelinde, rant ve adam kayırma uğruna yapılan imar faaliyetlerine ironik bir eleştiri yapılır.

Arkakapak Yazıları (Kutlu, 2020f) isimli eserde, Kapalıçarşı'da esnaf olan Cevat'ın başına gelenlerden bahsedilir. Cevat ile imam Eşref Efendi, doğup büyüdüğü mahallenin mescidinin ihyası için uğraşırlar. Bir Kur'an kursu açıp kitaplık kurarlar, bahçeye güller ve ağaçlar dikerler. Kursa gelen çocuklar da Cevat'ı çok severler. Bir zaman sonra mahalledeki ufak tefek evler yıkılıp yerlerine apartmanlar dikilince cemaat artar ve mescidin artık yetmediği düşünülerek genişletme çalışmalarına girilir. Mahalleli türlü bahanelerle imam Eşref Efendi'nin başka bir yere görevlendirilmesini sağlayıp Cevat'ın da mescid civarına yaklaşmasına engel olur. İmam ile Cevat'ın yaptığı düzenlemeler bozulur. Cevat, imam ile birlikte diktikleri güllerin koparılmasına, Beylerbeyi'ndeki bir arkadaşının bahçesinden söküp getirdiği, mescidin bahçesinde özenle büyüttüğü ıhlamur ağacının kesilmesine üzüldür. Çocuklar da imam ile Cevat'ın gönderilmesine, onların yaptıklarının bertaraf edilmesine karşı çıkarlar. Bu ayrıntılardan hareketle toplumsal değişimin İstanbul'a nasıl yansıdığına dair çıkarımlar yapmak mümkündür.

2.Üsküdar'da Mahalle Kültürü

Mahalle, ikamet amacıyla kurulan küçük yerleşim birimi olup İslâm şehirlerinde mahallenin oluşumunda din önemli bir etkidir (Yel-Küçükaşçı, 2003, 324). Osmanlı şehirlerinde mahalle, "birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişiler[den]" (Ergenç, 1984, 69) oluşur. Toplumdaki müstakil en küçük sosyal yapı birimi olan mahalleler şehirlerin oluşumunda öneme sahip olup her şehir "mahalle mahalle kendini inşa ed[er]" (Alver, 2012, 221). Osmanlı toplumunda her mahallenin kendine has hususiyetleri olup bunlar zamanla gelenek hâline gelmiş ve muhafaza edilip sonraki kuşaklara aktarılacak mahalle kültürü yaşatılmıştır. Mahalle mahalle oluşan her şehir, kendine has yapısı ve kültüründen gelen "biricik" oluşuyla ruhunu yansıtır: "Bir şehre ruhunu veren, o iklimin, o coğrafyanın, o kültürün, o şehri yapan insanların birlikte kotardıkları biricik oluşturdur." (Kutlu, 2019a, 10).

Mustafa Kutlu, geleneği yansıtan mahalle yaşantısının modern dönemde ruhunu kaybetmesinden duyduğu üzüntüyü ve bu konudaki eleştirilerini çeşitli yazılarında ve bazı hikâyelerinde kaleme alır. "İstanbul'da Mahallenin Geçmişi" başlıklı yazısında İslâm şehirlerinin oluşumundaki ilkelere, mahalle yapısına ve İstanbul'da mahallenin geçmişine dair bilgiler aktarır. Mahallelerin tabiat ile uyumlu bir biçimde, mekânın topografisine göre şekillendiğini belirtir. Bir mescid veya cami etrafında kurulan mahallenin İslâm hukukuna göre yaşadığını ifade eder. Eski İstanbul mahallelerinin kendine has yapısıyla her birinin farklı sürprizler sergilediğine dikkat çeker (Kutlu, 2019a, 20-24). *Nur* hikâyesinde de geleneksel İslâm şehirlerinde mahallenin bir aidiyeti temsil ettiğini "Mahallede oturanlar sadece kendi ailesinin değil aynı zamanda mahallenin de bir ferdi gibiydiler" (Kutlu, 2020g, 85) ifadesiyle vurgular..

Kutlu'nun *Sevincini Bulmak* adlı hikâye kitabında kışları İstanbul-Sultanhamam'da çalışıp bahar gelince de köyüne dönen Sefer, bir gün İstanbul'da asker arkadaşı Çetin ile karşılaşır. Üsküdar'da toptan baharat işi yapan Çetin, Sefer'i kendine ortak eder. İşleri iyi giden Sefer, ailesini de getirerek İstanbul'a yerleşmeyi düşünür. Üsküdar çarşı esnafının yardımıyla Fıstıkağacı'nda, iki katlı ahşap ve bahçeli bir ev bulup alır. Evi onartıp bahçeyi

ve ağaçları elden geçiren Sefer, sebze de diker. Eski Üsküdarlı olan komşuları da ona işlerinde yardım edip yemekler getirerek Sefer'in mahalleye yabancılik çekmemesini sağlar. İstanbul'da mahalle yaşantısının ve kültürünün devam ettiği bu dönemde Sefer, Fıstıkağacı'na çabuk alışarak semtini benimser ve sever. Hikâyenin bu bölümünde, İstanbul'da henüz devam eden mahalle kültürü şu ifadelerle yansıtılır:

“Komşuları eski Üsküdarlı idiler. Onun bu hamarat halini sevdiler, tanıştılar, yardımcı oldular; eşi ve çocukları yok sefil olmasın diye, kokusu gelir hakkı kalır diye çorbaydı, pilavdı, balıktı, tatlıydı taşıyıp durdular. Fıstıkağacı o yıllarda ahşap İstanbul'un mahalle hayatını yaşıyordu. Henüz apartımanlaşma fazla değildi. Henüz semte adını veren fıstıkçamları sağda solda görülüyordu. Sefer evine de, semtine de çabuk alıştı ve sevdi.” (Kutlu, 2020a, 45).

Düzenini kuran Sefer, ertesi yıl köyüne gidip payına düşenleri satarak eşi ve çocuklarıyla Fıstıkağacı'na yerleşir. Sefer ve ailesinin Üsküdar'a yerleşmesinin anlatıldığı bölümün sonunda anlatıcı, İstanbul'un her zaman göç alan bir şehir olduğundan bahseder. Çok kalabalık olmayan eski dönemlerde şehir kültürünün baskın olduğunu vurgulayarak gelen yabancıların zamanla bu kültüre alışıp İstanbullu oldukları ifade eder. Hikâyenin bu bölümünde, her dönem göçler yaşanan İstanbul'da, şehrin ahengini bozmayan göçlerle birlikte mahalle kültürünün muhafaza edilebildiği ifade edilir. 1950'lerden sonra ise demografik yapıyı bozacak derecede yaşanan yoğun göçler, mahalle kültürünü de olumsuz anlamda etkiler.

Sefer'in eşi Zeynep, kısa sürede komşularıyla kaynaşır. Zeynep, memleketten gelen yöresel ürünleri komşularıyla paylaşırken onlardan da İstanbul'a has lezzetleri öğrenir. Bu bölümde özellikle İstanbul'da ayrı bir öneme sahip şerbet, “[y]eme içme kültürümüzün bize has olan bu çeşnisi” (Kutlu, 2019a, 116) olarak vurgulanır. Hikâyede verilen örneklerle balık kültürüne dikkat çekilir. Zeynep, yeme içmeden giyim kuşama, dilinden komşuluk ilişkilerine kadar mahallenin kültürüne çabuk alışır. Anlatıcı, Zeynep'in bu uyumla birlikte “Fıstıkağacı ortalamasını yakaladı[ğını]” vurgular. Bu ahenkli bütünleşmenin mahalle kültürünü de zenginleştirdiği söylenebilir. Zeynep ile mahallelinin uyumu şu ifadelerle aktarılır:

“Zeynep arada bir anasının gönderdiği Arapkir üzümünü, pestilini, orcikini, peynirini, pekmezini, onlarla paylaştı; onlar da nar şerbeti ile gül şerbeti arasındaki farkı ona öğretiler. Anadolu insanı balık kültürü almamıştır. Zeynep bu arada balığın kokusuna alıştı; lüfer ile çinekopu farketti, pilaki nasıl yapılır öğrendi; giyimi, dili, zevki ağır ağır Fıstıkağacı ortalamasını yakaladı.” (Kutlu, 2020a, 45-46).

Anlatıcı, Fıstıkağacı özelinde mahalle kültürünün önemine sık sık vurgu yapar. Mahallenin, medeniyetin en önemli yapı birimlerinden biri olduğunu dile getirir. Eski mahalle kültürünün kaybedilmesiyle beraber kültürel bağlamda büyük bir boşluk ve yara oluştuğuna dikkat çeker. Bu bağlamda mahallenin önemine mercek tutan şu ifadeler önemlidir: “Mahalle medeniyet ile kültürün, milletin asırlar içinde süzüp aldığı ilkelere, tecrübeye, acı ve sevince, ahlâka, mimari ve estetiğe, adalet ve merhamete, hizmet ve hürmete, devlet ile münasebete dayanan bağımsız bir birim idi.” (Kutlu, 2020a, 57).

Zamanla Sefer ile Zeynep'in çocukları büyür. Esmâ evlenip Bursa'ya gelin gider. Sefer ile Zeynep, kızları Esmâ ile torunlarını görmek için sık sık Bursa'ya onları ziyarete giderler. Bu gidiş gelişlerinin birinde trafik kazasından vefat ederler. Oğulları Harun'un dünyası başına yıkılır. Uzun zaman geçmesine rağmen anne babasının yokluğuna alışamaz. Çarşı esnafı Harun'un düzelmesi için ona hayırlı bir kısmet arayışına girer. Yedi göbek Üsküdarlı olan Kevser'e talip olurlar. Düğün yapılır ve Kevser Fıstıkağacı'na gelin gelir. Kevser'in gelişiyse evin bahçesi eski neşesine kavuşur, yeniden komşularla dolar.

Harun ile Kevser'in torunları Sevim ile Suna'nın okuduğu Kız Lisesi, metinde Üsküdar'ın en önemli mekteplerinden biri olarak geçer. Erkek Lisesi ile Kuleli Askerî Lisesi de Üsküdar'ın meşhur okullarındandır. Suna, lisedeyken erkeklerin kendilerine olan ilgilerini merak ettiklerinden, mahalle baskısı dolayısıyla erkeklerle uzak yerlere gzmeye gidemediklerini, en fazla Kuzguncuk'a inip sahilde hayallere daldıklarını belirtir.

Akademisyen olan Suna ile Ali bir Tanpınar sempozyumunda tanışır. Çift evlenince Suna'nın Fıstıkağacı'na yakınlığı nedeniyle tercih ettiği Çamlıca'ya yerleşirler. Suna, her şeyin yerli yerinde olması, mekân ve eşyanın uyumuyla birlikte, Çamlıca'daki evinde huzur içindedir. İşe giderken eşi onu Üsküdar İskelesi'ne bırakır. Suna vapurla Eminönü'ne geçer. Suna, eve ve apartmana çabuk alışır. Komşularıyla bahçeyi düzenleyip sebze ve meyve dikerler. Zamanla fidanlar meyve verir, sebzeleri toplayıp salatalar yaparak yerler. Bu bölümdeki ayrıntılardan hareketle mahalle kültürünün Fıstıkağacı'nda olduğu gibi Çamlıca'da da devam ettiği anlaşılır. Kutlu, bir yazısında bahçeli İstanbul evlerinde ailelerin sebze meyve yetiştirmeleri kültürünü de şu ifadelerle aktarır:

“İstanbul'un tamamı yeşil alan, bir ağaç, bahçe ve çiçek cenneti idi. Ahşap evlerin ve konakların, hatta yer yer apartmanların bile kendilerine ait küçük de olsa bir bahçesi bulunuyordu. Bu bahçede her aile kendisine yetecek kadar meyve ve sebze yetiştiriyor, yetiştirme imkânları olmayanlar da şehrin bazı bölgelerinde sık raslanan bostanlardan ihtiyaçlarını temin ediyorlardı.” (Kutlu, 2010, 70).

Yoksulluk İçimizde hikâyesinde Süheylâ ile annesi Münire Hanım, Üsküdar'da ahşap bir evde yaşar. Bir kış gecesi, sokaktan geçen yoğurtçunun sesi sobanın çıtırtılarına karışır. Bu bölümde Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde “ayak esnafı” olarak belirttiği, kâseleri ikindi sonrası omuzlarına vurup sokak sokak gezen, seslerinden müşterilerinin tanıdığı yoğurtçular (Koçu, 1960, s. 1421) örneğiyle eski mahalle kültürünün izleri yansıtılır.

3.Tarihî-Manevî Yönü ve Tabiatıyla Üsküdar

Mustafa Kutlu, kendi ifadesiyle “mekân ve eşya ile bağlantısı derin olan bir kimse[dir].” (Kutlu, 2010, 67). Yaşadığı şehrin kimliğini yansıtan unsurlarını tanıyıp onlarla ünsiyet kurmak ister. Bu anlayışla uzun yıllardır yaşadığı İstanbul'u gezip dolaşarak şehrin ahengine katılmanın uğraşını verir. Şehrin ruhunu anlamaya çalışan Kutlu'ya göre İstanbul, sahabe kabirleri ve evliya türbeleri, tekke ve camilerinin yanı sıra şehrin bu manevi hüviyetini tamamlayan çeşme, sebil, han, medrese, ev, çiçek ve ağaçlarıyla bir “İslâm kenti”dir. (Kutlu, 2010, 12). Kutlu için dünyanın önemli şehirlerinden olan

İstanbul’un en çok öne çıkan özelliği “tarihî-kültürel varlığıdır.” (Kutlu, 2019a, 15). Sur içi İstanbul’unun karşı kıyısında yer alan Üsküdar, insanlara sunduğu İstanbul manzarasının yanı sıra tabiatı ve tabiatının güzelliğini tamamlayan mimarî yapıları ile tarihî, manevî ve kültürel bakımdan önemli bir merkezdir. Mustafa Kutlu’nun bazı hikâyelerinde Üsküdar’ın bu özellikleri ve yapısı çeşitli bakış açılarıyla yer alır.

Kutlu’nun *Nur* adlı hikâyesinde Nur ile Sinan Üsküdar’da, Şemsi Paşa Camii’ni gören bir çay bahçesinde buluşurlar. Burada birçok konuda sohbet ederler. Felsefî ve derin konuşmaları Şemsi Paşa Camii yakınında yapmaları, medeniyet anlayışına göre şehrin merkezinin cami oluşu ve toplumsal belleğin cami etrafında şekillenmesini hatırlatır (Alev, 2022, 872). Nur, Sinan’a Şemsi Paşa Camii ve külliyesi hakkındaki düşüncelerini sorar. İkilinin dinî, tarihî ve mimarî bir yapı olan Şemsi Paşa Camii hakkındaki konuşmaları dikkat çekicidir. Sinan, Şemsi Paşa ile Süleymaniye’yi eşdeğer görür. Ona göre Süleymaniye’de haşmet, Şemsi Paşa’da ise şefkat ön plandadır. Fazlalıklardan arındırılmış, sade yapısıyla Şemsi Paşa’yı klasik şiirdeki “mısra-i berceste”ye benzeten Sinan, türbenin camiye bitişik yapısını da çok değerli bulur. Sinan’ın İstanbul’daki diğer benzeri yapılardan farklı bir yere konumlandığı Şemsi Paşa ile ilgili şu ifadeleri kayda değerdir:

“-Onda haşmet, bunda şefkat. Sinan Usta bütün safraları atıyor yapıdan. Ortaya Divan şiirindeki gibi bir “Mısra-i berceste” çıkıyor. Ayrıca türbenin camiye bitişik yapısı, harika. Bir eşi var mı bilmiyorum. Şemsi Paşa türbesinde başını cami mihrabına, yani ana kucağına yaslamış uyuyor. Bir yüzük taşı gibi bu cami. Bence İstanbul’da eşi yok.” (Kutlu, 2020g, 92).

Hikâyedeki bu ifadeler, Mustafa Kutlu’nun *Şehir Mektupları* adlı deneme kitabındaki “Minarenin Hikâyesi” başlıklı yazısındaki görüşlerinin kurgu metnine yansımalarıdır. Kutlu, bu yazısında Üsküdar’a vapurla geldiği bir akşamüstü, Şemsi Paşa’nın kendisini âdeta “bir mıknaş gibi” çektiğini vurgular. Caminin olağanüstü nitelikler gösteren, “Sinan’ın eşsiz dehasının cismi küçük, mânası büyük” örneklerinden biri olduğunu ifade eder. Şemsi Paşa’nın bütün özellikleriyle “mükemmel bir âhenk” oluşturduğunu belirtir. Şemsi Paşa ile Süleymaniye’nin aynı güzellik, ölçü ve âhengi yansıttığını dile getirir (Kutlu, 2006, 256-258).

Hikâye kişisi Sinan, Şemsi Paşa’nın hakkında romanlar yazılmaya değer bir eser olduğunu vurgulayarak Tanpınar’ın “Cedlerimiz inşa etmiyorlar, ibadet ediyorlardı.” (Tanpınar, 2020, 110) ifadesinin haklılığını dile getirir. Nur, bu konuşma esnasında Sinan’ın dediklerine tam olarak vakıf olamasa da aradan zaman geçtikçe şehir üzerine düşünceleri gelişir, gelenek ile modern arasında bağ kurar. Arayışta olarak şehir şehir dolaşan Nur, gittiği Bursa’da bir çay bahçesinde oturarak Tanpınar’ın *Beş Şehir* kitabını okur. Sinan’ın Şemsi Paşa Camii yakınındaki çay bahçesinde söylediklerini hatırlayarak ona hak verir. Nur’un, Sinan’ın Tanpınar’dan aktardığı ifadeleri Bursa’da iken anlaması dikkat çekici bir ayrıntıdır. Nur, *Beş Şehir*’in “Bursa’da Zaman” bölümünde geçen ifadeleri Bursa’da bir çay bahçesinde tekrar okuduktan sonra anlamı daha iyi idrak eder. Kitaptaki cümleler ve Sinan’ın söylediklerinden hareketle mekân bağlamında yorumlarda bulunur. Şemsi Paşa Külliyesi hakkında “Baktığında kalp gözün açık ise onun aşkın eseri olduğunu anlarsın. Bu sebeple bize tesir ediyor, bizi içine çekiyor.” (Kutlu,

2020g, 157) değerlendirmelerini yapar. Üsküdar’ın simgelerinden olan Şemsi Paşa Camii ve Külliyesi, Sinan ile Nur’un yorumları, Nur’un okuma ve değerlendirmeleri ile metinde önemli bir yere sahiptir. Üsküdar’ın tabii güzelliğiyle birleşen bu tarihî yapı aynı zamanda manevî havasıyla da adından söz ettirir. Kutlu’nun mimarîye bakışını da yansıtan cümlelerle Şemsi Paşa’nın önemine vurgu yapılır.

Sevincini Bulmak hikâyesinde Harun ile Kevser’in Bilal ve Lamia adlarında iki çocuğu olur. Bilal, babası istememesine rağmen balık sevdasına tutulur. Bilal zamanla babasını ikna ederek Üsküdar çarşısında balıkçı olur. Lamia ise öğretmen olur ve Erzincan’a atanır. Okuldan tarihçi Feridun Fikret ile birbirlerini severler. Fıstıkağacı’ndaki evde nişan yapılır. Fikret ile Lamia nişanlıyken İstanbul’u gezerler. Üsküdar’da buluşan çiftin gezdiği yerlerden biri de Çamlıca’dır. Bu bölümde Çamlıca tabii güzelliğiyle ön plandadır.

Hikâyede Suna ile Ali bir Tanpınar sempozyumunda tanışır. Suna’nın sunduğu “Tanpınar ve Şehir” başlıklı bildiriye beğenen Ali, Suna’nın yanına giderek onunla tanışmak ister. Tanışıp birbirlerini seven çift, tıpkı Tanpınar’ın *Huzur* romanında Nuran ile Suat’ın İstanbul’u beraber dolaşması gibi şehri birlikte gezip dolaşırlar. Şehrin birçok noktasını gezip tarihî, manevî ve kültürel konularda sohbetler ederler. Çiftin Boğaz’ın Anadolu yakasında gezdiği yerlerden bazıları da Kuzguncuk, Çengelköy Çınaraltı gibi Üsküdar’ın tabii ve tarihî güzelliklerinin olduğu mekânlardır. Kutlu’nun, Tanpınar’ın eserine benzer şekilde kurguladığı İstanbul gezileri, onunla arasındaki bağa işaret eder. Bir yazısında, Tanpınar’ın İstanbul’un güzelliğinde huzuru aradığına dikkat çekerek kendisinin de benzer bir arayışta olduğunu “Tanpınar İstanbul’un güzel günleri ve artık bir daha geri gelmeyecek atmosferi içinde huzuru arıyordu. Biz de öyle.” (Kutlu, 2019a, 156) ifadeleriyle dile getirir.

Suna ile Ali bir müddet sonra evliliğe karar verirler. Evlendikten sonra nerede oturacaklarını düşünürler. Suna, Ali’nin evi olduğu Çengelköy’ü değil Fıstıkağacı’na yakın olması açısından Çamlıca’yı tercih eder. Eserde, “İstanbul’da havası temiz birkaç yer kaldı. Çamlıca bunlardan biri.” (Kutlu, 2020a, 228) ifadesiyle Çamlıca’nın havadar yapısına değinilir.

Mavi Kuş adlı hikâyede, idealist bir öğretmen olan Murat, atandığı taşrada vatan borcunu ödemek ister. İstanbul’dan ayrılıp doğaya dönmek isteyen Neşe de eşi Murat’a destek olur ve okulun olduğu Şirinyurt’a giderler. Neşe, Şirinyurt’u görünce hayal kırıklığına uğrar. Yeşillik içinde bir köy tasavvur eden Neşe, ağaçlardan yoksun bozkırda zorlu kır yaşamına uyum sağlayamadığı için mutsuzdur. İstanbul’da doğup büyüyen Neşe’nin içini İstanbul özlemi kaplar ve oraya dönmenin hayalini kurar. Hikâyenin bu bölümünde, İstanbul’un içinde doğup büyüyen birinin hayallerinden çıkamayacağı şu ifadelerle aktarılır:

“Ama İstanbul bu. İçinde doğmuş büyümüş birinin yakasını kolayına bırakmaz. Ne kadar örselenmiş, yağmalanmış, yaralanmış olsa da; Kandilli’de, Mihrabat Korusu’nda, Üsküdar çarşısında çıkar insanın, hemen o pembe tülünü yayar üzerine, martı çılgınları, Kız Kulesi, Atikvalidesi, Sultantepeşi, yaz yağmuru, sabah sisi olarak sarıp sarmalar adamı.” (Kutlu, 2020h, 155-156).

Neşe'nin hayalinden yola çıkılarak anlatılan İstanbul portresinde Üsküdar, tabii güzellikleri ve canlılığıyla gözler önüne serilir.

Kutlu'nun *Kapıları Açmak* (Kutlu, 2020i) isimli hikâyesinde Zehra, ailesiyle küçük bir kasabada yaşarken "İpsiz Kemal" adında biri Zehra'ya musallat olup onu kaçıır. İstanbul'da zor şartlar altında yaşamaya çalışan Zehra, komşusu Gül'ün tavsiyesiyle bulaşıkçı olarak girdiği pavyonda çok sevilir, âdeta "pavyon gülü" olur. Bu hayatı sevmeyen Zehra, ailesinin yanına dönmeye karar verir. Bir gün arkadaşı Gül ile Harem İskeleyi'nde buluşurlar, Zehra kararını açıklar. Gül ise artık bu hayatın geri dönüşü olmadığını Zehra'ya anlatır. Bu diyalog sürerken Harem İskeleyi ve civarı Zehra'nın ruh durumunu yansıtacak şekilde, rüzgârlı ve denizi dalgalı olarak tasvir edilir. Zehra, İstanbul'un "güzel ve mübarek" bir şehir olduğunu ancak kendine yâr, dertlerine çare olamadığını ifade eder. Bu bölümde denizin dalgasından Harem İskeleyi'nin rüzgârlı oluşuna, Kız Kulesi ile Sarayburnu'nun manzarasından kubbe ve minarelerle oluşan panorama vurgulanır.

Tarla Kuşunun Sesi (Kutlu, 2017) hikâyesinde Molla Murat, ölmeden önce evladiyelik bir eser yaptırarak arkasında sadaka-i cariyeye bırakmak ister. Köye cami, köprü, yol ve çeşme yaptıran Murat, bir de konak yaptırır. İstanbul'dan gelen nakkaşlar konağın odalarının duvarlarına İstanbul manzaraları resmeder. Bu resimler Sultanahmet Camii, Boğaz, Kız Kulesi gibi yapılarıdır. Bu örneklerden hareketle Kız Kulesi'nin İstanbul'u simgeleyen yapılarda öne çıktığı yorumu yapılabilir.

Yoksulluk İçimizde adlı eserde Süheylâ ile annesi Üsküdar'da, ahşap bir evde yaşar. Engin bu eve gelerek Süheylâ'nın annesi ile de tanışır. Engin ile evlilik hayalleri kuran Süheylâ, Kandilli sırtlarında bir evde oturmayı hayal eder. Eserde güneşin batışına yakın Üsküdar üzerine yansıttığı renklerle artan tabii güzellik şu ifadelerle aktarılır: "Güneşin son ışıklarını minarelerin zirvelerinde kıvılcımları oynayıyordu. Birazdan mordan laciverde geçecekti gökyüzü. Kızkulesi koyu yeşil ortasında bir beyaz nokta. Hep sevmişti Kızkulesi'ni. Beyazlığı içini yakardı. Gelinlikler beyaz olur. Hafif, tül gibi, hatta tül." (Kutlu, 2020c, 22).

Ya Tahammül Ya Sefer hikâyesinde Doktor Ayhan'ın Kandilli sırtlarındaki köşkü, Boğaz manzarasıyla birlikte telaffuz edilir.

Mustafa Kutlu'nun *Uzun Hikâye* (Kutlu, 2012) adlı eserinde Ali ile Münire'nin kaçarak evlenmelerinden bahsedilir. Bulgar göçmeni Pelvan Sülüman Eyüp'te oturur. Sülüman'ın oğlu Ali ile Münire birbirlerini severler. Münire'nin ailesi onu başka biriyle evlendirmek isteyince Ali ile Münire Eyüp'ten bir kayıkla Üsküdar'a geçerek kaçarlar. İzlerini kaybettirmek için uzun süre şehirden şehre giderler. Bu hikâyede Üsküdar, tarihteki önemli hususiyetlerinden biri olan Anadolu'ya geçişte gördüğü köprü vazifesiyle öne çıkar. *Tirende Bir Keman* (Kutlu, 2020i) hikâyesinde ise Kenan, eşinin kendisini yüzüstü bırakmasından sonra İstanbul'dan uzaklaşmayı seçer, oğlu Sadullah ile beraber şehir şehir dolaşıp kemanını çalarak para kazanmaya çalışır. Adana'ya gittiklerinde Üsküdar Musiki Cemiyeti'nden arkadaşı Uğur ile karşılaşır. Doktor Uğur, Kenan'a yardım eder. Hikâyede Üsküdar'ın önemli kurumlarından Üsküdar Musiki Cemiyeti, birçok farklı meslek grubunun bir arada bulunduğu birleştirici mekân olarak değerlendirilebilir.

İslâm medeniyetinde ölüm munis görülerek dünyadaki yaşamın son bulup ahiret hayatının başlangıcı olarak değerlendirilir. Bundan dolayı mezarlıklar şehirlere, halkın kolay ulaşım sağlayabileceği yerlere yapılarak insanlarda ölüm düşüncesi canlı tutulur. İstanbul’da da birçok mezarlık bulunmakla beraber manevî değeri ve önemi nedeniyle İstanbul halkının öldükten sonra Üsküdar’a gömülmeyi vasiyet etmeleriyle Türkiye’nin en büyük mezarlığı Karacaahmet teşekkül etmiştir. “İstanbul ahalisi ölümleri ile bir arada yaşamıştır asırlardan beri. Böylece dünya ve ahiret, hayat ve ölüm birbirinden kopmamıştır.” (Kutlu, 2022, 19-20). Kutlu’nun bazı hikâyelerinde Üsküdar’daki mezarlıklar da Üsküdarlıların son uykularına çekildikleri mekân olarak yer alır. *Ya Tahammül Ya Sefer* (Kutlu, 2020j) isimli hikâyede “dava” uğruna mücadele eden, dernekte gençlere öncülük yapan hocalardan bazılarının ebedî istirahatgâhı olarak Edirnekapi, Sahra-yı Cedid ve Karacaahmet mekânları geçer. *Sevincini Bulmak* hikâyesinde Kevser’in annesi vefat edince Bülbülderesi mezarlığına, Sefer ile Zeynep’in yanına defnedilir. Fikret de aynı mezarlığa defnedilir.

Yazılarında yalın ve sade bir üslup tercih eden Mustafa Kutlu, eserlerinde birçok atasözü, deyim ve halk söyleyişine yer verir. Onun metinlerinde farklı yörelere ait kelimeler, unutulmaya yüz tutmuş ibareler görmek mümkündür. Kutlu’nun bazı hikâyelerinde, fırsatın kaçıp yapılacak bir şeyin kalmadığını ifade eden “Atı alan Üsküdar’ı geçti.” (Albayrak, 2012, 363) deyimini kullanılır. Kutlu’nun daha çok “deneme kutbuna yakın” (Tonga, 2005, 17) kitabı *Arkakapak Yazıları*’nda okuyup diploma sahibi olmanın uzun süre boyunca “devlet kapısını açan anahtarlardan” en önemlisi olduğu vurgulanır. “Devletli” olanların artık okul ile ilişkilerini kestikleri “Gerçi ‘devletliler’ bu anahtara sahip olduktan sonra bir daha okumaya dönmezdi ama, atı almış Üsküdar’ı tutmuş olurlardı” (Kutlu, 2020f, 25) ifadesiyle aktarılır. *Tufandan Önce* adlı hikâyesinde Belediye Başkanı Şemsettin Bilen, kasabada yapılacak tesisin temel atma törenine gelecek parti yetkililerine kendisini gösterip, yaklaşık yirmi yıldır yaptığı başkanlıktan mebusluğa geçme düşüncesindedir. Şemsettin Bilen’in uzun yıllardır gösterdiği başarı neticesinde, daha fazla geç kalmadan göze girme niyeti şu ifadelerle aktarılır: “Bu törende kendimi göstermeliyim. Seçimlerin eli kulağında. Atı alan Üsküdar’ı geçmeden kolları sıvamalı diye düşündü.” (Kutlu, 2019b, 9). *Sevincini Bulmak* adlı hikâye kitabında da birkaç yerde Atı alan Üsküdar’ı geçer deyimine aynı anlamıyla yer verilir.

Sonuç

Çağdaş Türk edebiyatının önemli isimlerinden Mustafa Kutlu’nun hikâyelerinde Üsküdar, tüm İstanbul’un olduğu gibi, toplumdaki geniş çaplı değişimin etkisiyle insanların yaşadığı çevreyi de yeni anlayışına göre kurguladığı bir mekân olarak yer alır. Değişen insan yeni arayışlara girerek çevresini de değiştirip dönüştürür. Bu noktadan hareketle de her arayış bir değişimi, her değişim de yeni arayışları doğurur. Kutlu’nun hikâyelerinde insan, arayışlar ve değişimler sarmalıdadır. Hikâyecinin esas mekân olarak Üsküdar Fıstıkağacı’nı aldığı *Sevincini Bulmak* eserinde, Anadolu’dan İstanbul’a göçün doğurduğu olumsuz sonuçlara yer verilir. Anadolu’dan gelen insan selinin şehirdeki ahengi zamanla bozduğu Üsküdar örneğiyle dile getirilir. Eski insanların kanaatkârlığına karşın onların çocuk ve torunlarının

ahşap ve bahçeli evleri müteahhitlere, belediyelere ve imar yolsuzluklarına âdeta yem ettiğinden dert yanılır. Ahşap yapıların yıkılarak yerlerine apartman dikilmesi, sokakların otomobil hâkimiyetine terk edilmesi eleştirilir. Hikâyenin sonunda ise Suna'nın kariyerini, ailesini geride bırakarak Taşoluk Köyü'ne yerleşmesi Kutlu'nun "toprağa dönüş" felsefesiyle bağlantılıdır. Kutlu'ya göre insan, ancak Allah'ın belirlediği sınırlara uyarsa huzur içinde yaşayabilir, bu da insan nefsinin azmanlaştığı şehirlerden uzaklaşıp kalbin sesini dinleyerek "toprağa dönüş" ile mümkündür. Buradan hareketle değişimin yalnızca dış dünyada, mekân bağlamında değil içe dönük ve manevî anlamda da gerçekleştiği söylenebilir. *Sevincini Bulmak* hikâyesindeki benzer bir değişim *Yoksulluk İçimizde* adlı eserde de gerçekleşir. Hikâye kişisi Süheylâ, İstanbul'daki değişim ve yabancılaşmaya en fazla direnç gösteren, geleneğin muhafaza edilip yaşatılmaya çalışıldığı Üsküdar'da, ahşap bir evde annesiyle yaşar. Aynı iş yerinde çalıştığı Engin ile birbirlerini severler. Evlilik hayalleri kuran Süheylâ, bir gün Engin'in nişanlandığı haberiyle âdeta dumura uğrar. İş yerinden dönerken vapurla Üsküdar'a gelir, Valide Camii'nden yükselen ezan sesiyle içinde bir değişim kıvılcımı tutuşur. Süheylâ, o andan sonra aldığı kararla iş yerinden ayrılıp iç dünyasına yönelmeyi seçer. Eserde Süheylâ'nın geçirdiği değişimle "Müslüman" olduğu ifade edilir. *Yoksulluk İçimizde* adlı hikâyede de *Sevincini Bulmak*'ta olduğu gibi kişilerin geçirdiği değişim ve dönüşüm çok katmanlı olup yalnızca mekânda değil iç dünyalarında da gerçekleşir. *Huzursuz Bacak* hikâyesinde ise Ömer Faruk'un ağzından Kız Kulesi özelinde Üsküdar ve İstanbul'un rant uğruna geçirdiği değişim ve dönüşümün müsebbipleri eleştirilir.

Kutlu, Osmanlı'daki geleneksel mahalle kültürünü hikâyelerinde yer yer işler. Mahallelerin tabiat ile uyumlu şekilde, mekânın topografisine göre şekillendiğini ifade eder. Temelinde din olan İslâm medeniyetinin şehirlerinin bir mescid veya cami etrafında kurulan mahalle merkezli yapısına dikkat çeker. Halkın bu mahallelerde İslam hukukuna göre yaşadığını belirtir. Eski İstanbul mahallelerinin kendine has yapısıyla her birinin farklı sürprizler sergilediğine dikkat çeker. 1950 öncesindeki yaşantının, bu tarihlerden itibaren gerçekleşen köyden kente göçle beraber eski mahalle yaşayışının ve gündelik hayat dinamiklerinin yavaş yavaş değiştiğini gözler önüne serer. İstanbul özelinde, şehrin günümüzdeki görünümü ile göç öncesi yaşantısını mukayeseli olarak yansıtır. Bu hikâyelerde Üsküdar'ın geleneksel mahalle yaşantısının, ahşap ve bahçeli evlerin, komşuluk ilişkilerinin muhafaza edilme düşüncesine ve Üsküdar'ın değişime nasıl direndiğine dikkat çekilir. *Sevincini Bulmak* hikâyesinde İstanbul'un her zaman göç alan bir şehir olduğu, nüfusun fazla olmadığı dönemlerde şehir kültürünün baskın geldiği vurgulanarak şehre göç edenlerin zamanla bu kültüre alışıp İstanbullu oldukları ifade edilir. Fıstıkağacı'na yerleşen Sefer ve Zeynep örneğiyle şehrin ahengini bozmayan göçlerle birlikte mahalle kültürünün muhafaza edilebildiği belirtilir. Zeynep, Kevser, Lamia, Sevim ve Suna örnekleriyle kuşaklar boyunca, müstakil evden apartman hayatına geçiş süreci dahil kadınların merkezde olduğu komşuluk ilişkileri ve mahalle yaşantısı ayrıntılarıyla anlatılır. Hikâyede Fıstıkağacı ve Çamlıca'da mahalle kültürünün günümüze yakın vakitlere kadar devam ettiğine dikkat çekilir. *Yoksulluk İçimizde* hikâyesinde Süheylâ ile annesi Münire Hanım, Üsküdar'da ahşap bir evde yaşar. Bir kış gecesi, sokaktan geçen

yoğurtçunun sesi, sobanın çıtırtılarına karışır. Eserdeki ayrıntılarla sokak satıcılığı geleneği ve mahalle kültürünün izleri yansıtılır.

Mekân ve eşya ile derin bir bağlantı içerisinde olan Kutlu’nun eserlerinde bu bağlantının mahiyetini takip etmek mümkündür. Medeniyet merkezli olan eserlerinde, İslâm şehri olarak gördüğü İstanbul’un tarihî, manevî, kültürel varlığı şehrin tabiatıyla bir bütün hâlinde aktarılır. Onun birçok hikâyesinde Üsküdar, insanın gönlünü ferahlatan havası ve tabii güzelliklerinin yanı sıra bünyesindeki tarihî ve kültürel mirasları, dinî ve mimarî yapıları ile yansıtılır. *Nur* hikâyesinde Şemsi Paşa Külliyesi’nin önemi ve değerine dikkat çekilir. Külliye’nin mimarî özelliklerine, tarihî hüviyetine, tabiatla oluşturduğu ahenge, Süleymaniye ile beraber âdeta birbirlerini tamamladıklarına vurgu yapılır. *Sevincini Bulmak* adlı eserde Fikret ile Lamia’nın gezdiği Çamlıca, tabiatıyla ön plana çıkarılır. Suna ile Ali’nin İstanbul gezileri de *Huzur* romanında Nuran ile Suat’ın yaptığı gezilere benzer. Bu eserde *Beş Şehir* ve *Huzur* göndermelerinin yanı sıra akademisyen Suna’nın “Tanpınar ve Şehir” başlıklı bir bildiri sunması, Tanpınar’ın Kutlu’ya tesirini göstermesi açısından önemlidir. Yazarın *Mavi Kuş, Kapıları Açmak, Tarla Kuşunun Sesi, Yoksulluk İçimizde, Ya Tahammül Ya Sefer* hikâyelerinde Üsküdar’ın tabii güzelliğine değinilir. *Ya Tahammül Ya Sefer* ve *Sevincini Bulmak* hikâyelerinde, manevî yapısı dolayısıyla Üsküdar’daki mezarlıklar ölen hikâye kişilerinin son uykularına çekildikleri mekân olarak yer alır. Eserlerinde birçok atasözü, deyim ve halk söyleyişine yer veren hikâyecinin *Arkakapak Yazıları, Tufandan Önce, Sevincini Bulmak* eserlerinde “Atı alan Üsküdar’ı geçti” deyimini kullanılır. Mustafa Kutlu’nun hikâyeleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, birçok farklı yönüyle işlenen Üsküdar’ın eserlerde önemli bir mekân olarak öne çıktığı görülür.

Kaynakça

- Albayrak, Nurettin. “Ne Tas Düşsün Ne Hamam Çınlasın” Sözü Deyim mi, Atasözü mü?”, *Türk Dili*, II/724 (2012), 360-363.
- Alev, Kadriye. “Mustafa Kutlu’nun Nur Hikâyesinde Modern Paradigmanın Karşısında Bir Kimlik İnşasına Yönelik Değerler”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (2022), 851-874.
- Alver, Köksal. *Kent Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları, 2012.
- Bal, Hüseyin. *Kent Sosyolojisi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2006.
- Coşkun, Sezai. “Mustafa Kutlu’nun Hikâyelerinde Temel İzlek Olarak Köy-Kent Meselesi”, *Turkish Studies*, 5/2 (2010), 363- 409.
- Cömert, Hüseyin. “Değişen Türkiye Okumalarının Başlangıç Noktası: Mustafa Kutlu”, *Hece* (Türk Öykücülüğü Özel Sayısı), 46/47 (2020), 583-590.
- Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, 4 (1984), 69-78. Kahraman, Âlim. *Üsküdar Zaman Aynasında Türk Edebiyatında Üsküdar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003.
- Kahraman, Âlim. “Yoksulluk İçimizde’ye Bir İçten Bakış”, *Modern Türk Hikâyesi*, 268-269. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Koç, Murat. “Tanzimat Dönemi Yazarları ve Çamlıca”, *İlmî Araştırmalar* 8 (1999), 145-176.

- Koçu, Reşad Ekrem. “Ayak Esnafı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, 3/1387-1422, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1960.
- Kula, Fikri. “Türk Edebiyatında Üsküdar”, *Altın Şehrin Romanı: Türk Romanında Üsküdar (1871-1950)*, 20-34, İstanbul: DBY, 2022.
- Kutlu, Mustafa. *Şehir Mektupları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- Kutlu, Mustafa. *Akasya ve Mandolin*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Kutlu, Mustafa. *Uzun Hikâye*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Kutlu, Mustafa. *Tarla Kuşunun Sesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Kutlu, Mustafa. *Bir Demet İstanbul*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019a.
- Kutlu, Mustafa. *Tufandan Önce*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019b.
- Kutlu, Mustafa. *Sevincini Bulmak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020a.
- Kutlu, Mustafa. *Kalbin Sesi ile Toprağa Dönüş*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020b.
- Kutlu, Mustafa. *Yoksulluk İçimizde*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020c.
- Kutlu, Mustafa. *Huzursuz Bacak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020d.
- Kutlu, Mustafa. *Tahir Sami Bey'in Özel Hayatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020e.
- Kutlu, Mustafa. *Arkakapak Yazıları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020f.
- Kutlu, Mustafa. *Nur*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020g.
- Kutlu, Mustafa. *Mavi Kuş*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020h.
- Kutlu, Mustafa. *Kapıları Açmak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020ı.
- Kutlu, Mustafa. *Tirende Bir Keman*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020i.
- Kutlu, Mustafa. *Ya Tahammül Ya Sefer*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020j.
- Kutlu, Mustafa. *Akıntıya Karşı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Kutlu, Mustafa. *Boğaziçi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.
- Murat, Sedat. “Cumhuriyet Döneminde Üsküdar'ın Nüfus Yapısı ve Göç Hareketleri”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IV, Bildiriler Kitabı II*, 305-361. İstanbul: 2007.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Tonga, Necati. *Mustafa Kutlu ve Yoksulluk İçimizde*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Tosun, Necip. *Türk Öykücülüğünde Mustafa Kutlu*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- Yel, Ali Murat - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Mahalle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27/323-326, Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Yıldırım, Ercan. *Mustafa Kutlu Hikâyeciliği: Varoluş Yabancılaşma Hakikat*. Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2007.